

ám az olvasót elidegenítheti a szövegtől. A narratológiák iránt érdeklődő fiatal nemzedék ezért kevés ösztönzést talál a különböző poétikák narratív megközelítéseinek, pontosabban ezek módszertanának elsajátítására. Meghatározó adalék azonban, hogy minden tanulmány végén, a nemzetközi szakirodalmi kánonnak megfelelően, tételesen szerepel a kitekintés, a konklúzió, ami a kötetben hivatkozott szakirodalmi háttérrel kiegészülve ösztönző lehet a további vizsgálódások számára.

Szabó Erzsébet és Vecsey Zoltán (2010, szerk.): *Nézőpont és jelentés*. Studia Poetica, Supplementum IV. lingua Hungarica editum, Grimm Kiadó, Szeged.

Pál-Lukács Zsófia

magyar és filozófia szakos középiskolai tanár
Érdi Gárdonyi Géza Általános Iskola
és Gimnázium

doktorandusz hallgató
Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Önös gondok

Locke könyve (An Essay on Human Understanding, Esszé az emberi értésről) 1690-ben jelent meg, második kiadásban tette hozzá a II. Könyv személyi azonosságról szóló 27. fejezetét. Miként a könyv maga, ez a fejezet is máig tartó vita tárgya, a fejezet pedig a személy gondolkodói meghatározásának kezdete. Jelentős bírálói közé tartozott rögvest Leibniz is, viszont olyan fontos könyvnek tartotta, hogy egy egész könyvvel foglalkozott vele (Új esszé az emberi értésről). Méltányló vitairatnak szánta, és amikor megtudta, hogy Locke meghalt, már nem olvashatja művét, a kéziratot nem fejezte be.

Locke-ot elsősorban empirizmusa és metafizikaellenessége miatt támadták, empirizmusának pedig könnyen támadható pontja volt az említett fejezet. Érthetően, hiszen az ember halhatatlan lelke nem olyasmi, amit meg lehet érzéki-
leg tapasztalni, Locke nem is foglalkozik vele, bár említi és nem vitatja. Descartes sem foglalkozott vele, de a gondolkodást a lélek tulajdonságának tartotta, és jól ismer-
ten a gondolkodásban vélte, deduktív módon, saját létének bizonyosságát. Locke ezt nem ismerte el, ő a személy azonosságát a tudathoz kapcsolta, amit Descartes-hoz hasonlóan mindenféle elmefolyamatra vonatkoztatott, de megkülönböztetett a gondolkodástól. Elvetette a deduktív módszert és a reflexivitást, az Arisztotelésztől származó tételt, hogy a gondolat

gondolhatja magát, mintegy azon az alapon, hogy a tudatnak nem lehet tudata, ahogyan az érzésnek sem lehet érzése. A reflexivitás tényezőjének kikapcsolása együtt járt a szubjektum-objektum, az alany-tárgy viszony figyelmen kívül hagyásával. Ezért nem ért egyet azzal sem, hogy egy személy saját magának alanya és tárgya legyen, azonossága ilyen megkettőzésen, vagy annak feloldásán, szintézisén alapuljon (mint később a német idealizmusban).

Galen Strawson arról érvel, azt értelmezi, hogy mit is értett Locke személyen, miként gondolkodott a tudatról, és milyen fontossága van annak, hogy az emberi tudat Locke számára elválaszthatatlan a törődéstől, a gondtól, attól, ami angolul 'concernment', ma használatos szó-

val: 'concern'. (Mejegyzem, hogy ez, ha nem is a tudathoz kapcsolása, rokonítható a Goethénél, majd Heideggernél jelentős 'Sorge' szó jelezte gondolattal.) Strawson kritikája azokra irányul – köztük kimondatlanul saját és igen híres filozófus apjára, P. F. Strawsonra is –, akik szerint Locke gondolkodásában az egyén azonossága a memórián alapul, azon, amire a személy emlékezni képes.

Magyarul az azonosság és az identitás szavak szinonimák ugyan, de csak az utóbbi jelent önazonosságot, azt, hogy valaki a maga számára ki-mi, amit persze kinyilváníthat mások számára, és amit mások számon kérhetnek tőle. A magyarországi „személyi (igazolvány)” egy ember azonosítására szolgál, identitásáról szinte semmit se mond. Az azonosságnak ugyanis két fajtája van, számszerinti (numerikus) és minőségi (kvalitatív), a személyi igazolvány pedig a számszerinti azonosságot bizonyítja, azt, hogy hordozója egy bizonyos egyetlen ember; vagyis olyasmit jelez mások számára, ami az illetőnek magának (többnyire) nyilvánvaló. Ezt hangsúlyozni kell, ugyanis Locke ezzel nem törődik; ő egy személy saját maga számára esedékes azonosságát, vagyis az identitását veszi figyelembe, nem ír az azonosíthatóságáról. Maga a szöveg, mind Locke-é, mind Strawsoné, elkerülhetetlenül erre irányítja a figyelmet.

Strawson nyomatékosítja, hogy Locke megkülönböztette a személyt ('person') az embertől ('the man'), ő ugyanis a személy 'forenzikus' fogalmát használta, vette tekintetbe. A szó magyar fordítása: „törvényszéki”, és a megítélhetőre vonatkozik, arra, aki maga és mások számára felelősségre vonható. (Az angol szó a 'forum' szóból ered.) Az személy, aki felelős, és felelősséget érez jelen és múlt cselekedeteiért és tetteiért, sőt mindazért, aminek tudatában van, illetve volt. Viszont csak azért. Az ember tehet olyat, amiről a személy nem tud – magyarul a tud és a tudat „sajnos” egy szótöből fakad –, aminek az nincsen tudatában, ami számára nem tudatos tény. Magyarul mondjuk is, hogy valaki magán kívül van. Strawson

szerint Locke szóhasználatában a 'személy' ugyanaz, mint az 'ön' ('self'). Előfordulhat, hogy valaki nem emlékszik arra, amit tett, és akkor nem felelős érte. Ez furcsának tűnhet, de Strawson nem akad fenn rajta. Mondhatni, érthetően, hiszen köztudott, hogy például van szándék nélküli emberölés, ami egészen más megítélés alá esik, mint a szándékos, az előre megfontoltól nem is szólva. Az ember okozhatott valamit, amiről a személynek nem volt tudata, amit nem tudatosan tett. Magyarul talán jobb lenne eszméletről, mint tudatról beszélni, az eszmélet hiánya azonban ájulás vagy alvás, aki viszont valamit okozott, amiről nem tudott, az eszméleténél volt.

Strawson az ember és a személy közti különbségről mindennapi, közönséges, mindenki számára elfogadható és saját magára vonatkoztatható példával él. A nap folyamán számtalan dolgot teszünk, mondja, amire nem emlékezünk, ami nem marad meg emlékezetünkben, és a felelősség vonatkozásában fel sem merül. Ezt nevezi a memória hiátosságának ('gappiness'). A magam példájával, aki naponta borotválkozik: nem emlékszik arra, ahogyan három napja, három hónapja, három éve egy bizonyos napon borotválkozott, vagy akár arra, hogy borotválkozott-e. Fésülködött-e. Az a múlt esemény nincsen a tudatában.

Strawson Locke-nak azt a kijelentését akarja hangsúlyozni, ez könyvének fő célja, miszerint „a tudat teszi a személy azonosságát” ('consciousness makes personal identity'). Ebből következik, sőt ez egyúttal azt jelenti, hogy a tudat aktív, illetve aktív is, nemcsak egy állapot, amiben a személy megél-tapasztal ('experience' az angol szó mindkettőre) valamit. A tudat folytonos, de nem szakadatlan, hiszen megszakad például alvás közben. A tudat tevékenysége – nem a gondolkodásé –, hogy a személy van, létezik. Strawson magyarázata szerint van olyasmi, mint „a megélés-tapasztalás alanya” ('subject of experience'), a megélés viszont közvetlen, vagyis nem megélem, hogy megélem, ahogyan nem érzem, hogy érzem: az érzés nem reflexív.

Strawson további és ide tartozó érve, hogy Locke „törődésről”, „gondról” („care”) hangsúlyozottan ír, és ez a törődés elválaszthatatlan a tudattól. Ugyanis bármit tesz a személy, a gyönyör és fájdalom pólusainak közegében teszi, a gyönyörre vágyik, a fájdalmat el akarja kerülni. A gyönyör és a fájdalom egyaránt affektus: az előbbivel a jó, az utóbbival a gonosz fogalmát azonosítja a személy. Azt hiszem, ezen a ponton elkerülhetetlen figyelembe venni azt, amit empirizmusnak nevezünk, vagyis Locke gondolkodásának azt a meghatározó jellegét, hogy az affektus a megélés folyamatában megelőzi a fogalmak rájuk vonatkoztatását, mondjuk azt, hogy előbb érzek valamit fenyegetőnek, mint gondolom a fenyegetést. (William James példáját említeném erre: szerinte nem azért kezd futni valaki, mert fél, hanem azért fél, mert futni kezd. Hozzátehetem, hogy viszont önkéntelenül rezzen össze.) A személy Locke szerint, amikor tudatos, akkor törődő, törődik azzal, hogy vonzódik-e ahhoz, amit tesz, vagy visszariad tőle.

Strawson további érve, hogy egy személy azonosságát, identitását a tudat és a törődés mellett cselekedeteinek (‘actions’) együttese adja, teszi ki, folyamatosan és a felelősség viszonylatában, ha tetszik – a magam szavával –: annak dimenziójában. Mindenki mindenekelőtt magamagáért felelős, maga vágyik gyönyörre, riad vissza a fájdalomtól. Arról Strawson nem beszél, hogy miféle kapcsolat áll fenn a személy felelőssége és a társadalom vagy közösség törvényei, szabályai, elvárt szokásai között. Arra viszont ismételtül utal, hogy Locke szövegében többször felmerül

az Utolsó Ítélet. Strawson az ezzel kapcsolatos kérdéseket elég behatóan említi, kijelentve, hogy ő nem hívó, hogy Locke meglehetősen ambivalens volt, és hogy nincs szükség Utolsó Ítéletre az identitás alakításában-alkulásában. Egy ponton idézi Camust arról, hogy az utolsó ítélet mindig most történik. Magam arra hajlok, hogy Locke az Utolsó Ítéletre hivatkozással arra gondolhatott, hogy a társadalom vagy a közösség törvényei, szokásai és elvárásai nem Istené, vagyis az identitás jellegével kapcsolatban más tényezők is fontosak lehetnek, nemcsak a társadalmiak, közösségiek. Arra is talán, hogy aki kivonta magát a társadalmi-közösségi felelősségre vonás alól, még nem úszta meg. Végül magára a meghalásra is utalhatott, arra, hogy az identitás alakítása-alkulása egy napon véget ér, függetlenül attól, hogy van-e halhatatlan lelke, vagy nincsen. A törődés a vonzódás és a visszariadás pólusai közt eleven.

Strawson könyve, azt hiszem, azoknak is érdekes, gondolatokat ébresztő lehet, akik nem osztják Locke filozófiáját: egyaránt figyelemre méltó, amit értelmez, és ahogyan teszi, mindig az olvasója, illetve gondolója.

Strawson, G. (2011): *Locke on Personal Identity. Consciousness and Concernment*. Princeton University Press.

András Sándor

irodalmár
Nemesvita